CELE MAI VECHI INSCRIPȚII CUNOSCUTE ALE ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA (1313-1314 ȘI 1408, STREISÎNGEORGIU-ORAȘUL CĂLAN, JUDEȚUL HUNEDOARA)

G. MIHĂILĂ

Cercetările arheologice de o excepțională însemnătate întreprinse, începînd din vara anului 1975, de dr. Radu Popa și colectivul său la biserica Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu, sub auspiciile Direcției Patrimoniului Cultural Național și ale Institutului de arheologie din București, au scos la iveală *o inscripție slavo-română datînd din anii 1313—1314 — anterioară cu patru decenii celei de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (1352)* — care se adaugă acum celei cunoscute mai demult, și ea destul de veche, din anul 1408 [1].

Semnalată pentru prima dată în literatura științifică la începutul secolului nostru [2], cu reproducerea în desen a tabloului votiv și a inscripției din 1408 (repictate în 1743) [3], această „*cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal*" a atras în 1926 atenția marelui istoric Nicolaie Iorga — prin intermediul unui articol publicat în același an de către profesorul clujean de istoria artei Coriolan Petranu [4] —, care a și prezentat la Academia Română, în ședința publică din 14 mai, comunicarea cu titlul de mai sus, subliniind de la început faptul că fresca votivă din 1408 este „*de o extraordinară importanță pentru viața românilor din Ardeal*" [5]. Efectuînd o primă identificare a ctitorilor, jupanul Cîndreș, soția sa, Nistora, și fii lor, N. Iorga dădea în același timp transcrierea inscripției și traducerea românească [6].

Istoricii artei medievale românești, începînd cu prof. Virgil Vătășianu, nu s-au mulțumit însă cu această datare — foarte prețioasă prin ea însăși, căci se baza pe cea mai veche inscripție a românilor transilvăneni, cunoscută pînă atunci —ci, luînd în considerație stilul romanic al micii biserici, au plasat construcția ei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, „*dat fiind că elementele gotice lipsesc cu desăvîrșire*" [7].

Noile cercetări ale lui Radu Popa, comunicate în două sesiuni științifice din 1976 [8] și publicate în același an în limba germană, iar acum în română, au dus nu numai la descoperirea inscripției din 1313—1314, care precede aproape cu un secol pe cea din 1408, ci și la identificarea *unui strat mai vechi de tencuială*, pe care „*se văd foarte clar, pe piciorul de nord al arcului de triumf, cîteva litere din alfabetul chirilic, zgîriate acolo înainte de depunerea peliculei negricioase*" (probabil funingine), ce ar putea proveni de la un incendiu anterior anului 1313.

Mai importante însă, deocamdată, pentru *datarea reală* a construirii bisericii cneziale (în același timp, și necropolă) de la Streisîngeorgiu s-au dovedit a fi cele cîteva morminte de lîngă zidurile ei, care datează din secolele XII—XIII : în două dintre acestea au fost descoperite, alături de alte piese de inventar funerar, databile în aceste secole (sau chiar de la sfîrșitul secolului al XI-lea), *cîte o monedă de la regele Bela II (1131—1141)* : „*Biserica de zid a fost, prin urmare, construită* — conchide Radu Popa — *înainte de mijlocul secolului al XII-lea sau, dacă acceptăm opiniile privind scurta circulație în timp a monedelor arpadiene, cel tîrziu în deceniu patru al secolului numit*". Mai mult chiar, observațiile sale privind stratigrafia mormintelor din jurul bisericii l-au condus la concluzia potrivit căreia, înaintea bisericii de zid, a existat o altă biserică de lemn, cu același plan și aceleași dimensiuni, ce poate fi datată (în acord cu inventarul funerar) în a doua jumătate a sec. al XI-lea — primele decenii ale sec. al XII-lea. Oricum ar sta însă lucrurile cu această biserică anterioară, care ar atesta o viață culturală străveche, este clar că — așa cum subliniază Radu Popa — „*la Streisîngeorgiu ne aflăm în fața celui mai vechi monument medieval* [românesc] *sigur datat și păstrat în picioare de pe întreg teritoriul țării...*"

Am stăruit mai mult asupra datării bisericii de la Streisîngeorgiu (nava : 4,60 × 4,20 m, cu un turn interior, sprijinit pe doi stîlpi, legați printr-un arc, și pe zidul de vest ; altarul : 3,20 × 2,80 m ; temelia din bolovani, iar zidurile, groase de 0,80—0,90 m, construite din blocuri de piatră cioplită, provenite de la un străvechi monument roman, și din cărămidă), pentru a încadra cum se cuvine inscripția din 1313—1314, care nu consemnează, deci, construcția inițială de zid, ci desigur o refacere și o nouă zugrăvire, asemenea celei de mai tîrziu, din 1408.

După datele comunicate de Radu Popa, inscripția din 1313—1314 „*a fost descoperită în altarul bisericii, în timpul unor sondaje asupra pereților* (...). *Zugrăvită cu culoare neagră, întinsă cu penelul pictorului, pisania se află în centrul peretelui de est, chiar sub golul ferestrei din axul altarului. Împreună cu chenarul ei, pisania are dimensiunile de 0,72 × 0,73 m*". (Chenarul este lat de 7—9 cm). Întrucît fotografierea a dat rezultate cu totul nesatisfăcătoare, Radu Popa a executat un excelent decalc, în care unele litere (sau părți de litere) au fost completate pe baza slabelor urme ce mai pot fi detectate, a transcris textul și l-a tradus, fiind ajutat de Ion-Radu Mircea și de Ioana Cristache-Panait [9] (A se vedea fig. 12, pag. 27).

Primul din cei doi colaboratori a adăugat, dealtfel, în același volum din revista „Dacia" (XX, 1976), un temeinic comentariu paleografic, însoțit de unele considerații lingvistice, ce pot fi acceptate în cea mai mare parte [10].

---

[1] Vezi Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11.—14. Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, „Dacia", Nouvelle série, XX, 1976, p. 37—61 (cu 16 fig.) ; idem, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în volumul de față. Mulțumim călduros autorului, care ne-a pus la dispoziție textul dactilografiat (din care vom cita mai jos), decalcul inscripției de la 1313—1314 și o fotografie a ei, pe care o reproducem în cuprinsul studiului de față.

[2] Téglás Gábor, *Hunyadmegyei kalauz* (Ghidul comitatului Hunedoara), Cluj, 1902, p. 153 (citat de prof. Virgil Vătășianu — vezi mai jos).

[3] Dr. Szendrei Janos, *A magyar viselet törléneti fejlődése* (Evoluția istorică a portului maghiar), Budapesta, 1905, p. 39—40 (Reproducerea frescei și a inscripției după copia în culori păstrată la Comitetul național al monumentelor artistice, Arhiva de desene, Budapesta, nr. 5/1886). Întrucît inscripția are data exactă „*în anul 6917, octombrie 2*", trebuie să scădem 5509 ani, nu 5508 (cf. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în „DIR". *Introducere*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1956, p. 118—119 ; „DRH", D, vol. I, întocmit de acad. Șt. Pascu ș.a., București, Ed. Academiei, 1977, p. 210—212).

[4] *Die Kunstgeschichtliche Stellung der rumänischen Denkmäler Siebenbürgens*, „Klingsor", 3. Jahr, Mai 1926, Heft 5, p. 173—180 (La p. 179 se reproduce desenul lui Szendrei).

[5] *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, extras din : Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. VI, mem. 6, București, 1926, p. 1—5 (171—175) + pl. I—II (*Biserica din Streisîngeorz și Ctitorii de la Streisîngeorz*, clișee ale Comisiei Monumentelor Istorice).

[6] Din păcate, cu unele greșeli, asupra cărora vom reveni mai jos.

[7] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 82 (cu figurile 73—74) ; vezi și lucrarea sa anterioară, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 27—32 (cu figurile 14—15, la p. 27—28 ; extras din „Anuarul" Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929), unde se fac o descriere a bisericii — cu reproducerea traducerilor inscripției din 1408 (după Szendrei și Iorga) — și o primă încercare de datare, anterioară acesteia ; cf. și : Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 100—104 ; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 43—44 ; Éntz Geza, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, „Acta Historiae Artium", XIV, 1968, p. 31 (citate de Radu Popa, în cele două studii ale sale).

[8] La 23 ianuarie, în cadrul sesiunii organizate la București de D.P.C.N., și la 16 octombrie, cu prilejul sesiunii ținute la Deva sub auspiciile Comitetului pentru cultură și educație socialistă al județului Hunedoara.

[9] Transcrierea și traducerea în germană la p. 47 a studiului din 1976, iar decalcul la p. 48 (fig. 10) ; vezi și studiul său, împreună cu reproducerea, din volumul de față.

[10] *Quelques considérations paléographiques et linguistiques au sujet de l'inscription votive de 1313—1314 a Streisîngeorgiu*, p. 63—69 (cu reproducerea decalcului lui Radu Popa) ; comunicare prezentată la sesiunea din 23 ianuarie 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, Ion-Radu Mircea a remarcat trasarea destul de neregulată a literelor, nu lipsită însă de unele forme arhaice (de ex., „Ф“) şi de cîteva ligaturi interesante [11], compoziţia relativ simplă a textului (o singură frază), dispus în 10 rînduri, precum şi unele particularităţi fonetice, morfologice şi lexicale, printre care, a subliniat mai ales, ca şi Radu Popa, prezenţa celor două nume specific româneşti, *Balea* şi *Naneş*.

Foarte curînd după aceste prime cercetări asupra inscripţiei, ea a intrat în literatura de specialitate, fiind menţionată şi comentată de Vasile Drăguţ [12] şi Ion Horaţiu Crişan [13].

Pentru a relua discuţia lingvistică asupra acestei preţioase inscripţii slavo-române, o vom reproduce mai jos, împreună cu traducerea, păstrînd exact punctuaţia şi menţionînd în note toate ligaturile, precum şi cele cîteva cazuri în care lecţiunea noastră diferă de a celor doi cercetători. Ca şi Radu Popa, numerotăm rîndurile; cuvintele şi literele reconstituite le includem între paranteze drepte, iar pe cele suprascrise le coborîm între paranteze rotunde:

1 ⁘ ВЪ Л: ҂ : ТЪСѦЩЕ: И: И:СЪТѢО
2. И:К: И:В: ПОЧИ[Н]ЪМЪ[?] ЦРѢВЕ: П
3. ОМОЩИѦ [14] СѢТАГО: ГЕѠРГИ
4. Ѩ [15] И МАТЕРЕ БѢѦ: И ВЪСѢ
5. ХЪ: СѢЪХЪ: [NA] ПОМОЩ[Ь] [16]

[11] Autorul porneşte însă de la un punct de vedere modernizant, atunci cînd semnalează grafia „ѡу pour remplacer ѕ, jamais employé“ (p. 65); dimpotrivă, tocmai prima este grafia mai veche (vezi, de ex. Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 117—118).

[12] *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976, p. 286.

[13] *Documente privind începutul feudalităţii româneşti în Transilvania*, în „Scînteia tinereţului“, din 2 noiembrie 1976, reprodus în vol. *Origini*, Ed. Albastros (Bucureşti), 1977, p. 239—243 (cu reproducerea inscripţiilor din 1313—1314 şi 1408, între p. 208—209).

14 Ligatură : ЩИ. 15 Ligatură : ГИ. 16 Ligatură : Щ[Ь]. R. Popa : ПОМОЩИ sau ПОМОЩЬ И. 17 R. Popa : [Е И]. 18 Ligaturi : АВ, НИЕ. 19 I. R. Mircea : „Dans le mot ГРѢХѠМЪ, l'oméga représente sans doute la correction apportée à un *lapsus calami*“. 20 Ligatură : ЛѢ; I. R. Mircea oscilează între БАЛѢИ şi БАЛѢИ. 21 Ligaturi : ИН АП, ЩЬ И. 22. Ligatură : ПА. 23 Ligaturi : АВ, НИ. 24 Ligaturi : НА, У И (nesemnalată de R. Popa şi I. R. Mircea). 25 Ligaturi : ФИ, ЛѢ.

6. [И[17]ѠС(Т)АВЕНИЕ[18]] ГР ҂ Х(О)МЪ[19] КНГО[У]
7. БАЛѢИ[20]: И НА ПОМОЩЬ И[21] СПАСЕНІЕ[22]
8. ⁘ И ѠСТАВЕНИЕ[23] ГРѢ
9. ХОМЪ ПОПОУ НАНЕ
10. ШОУ И[24] ѲЕѠФИЛЪ[25] ЗОГРАФЪ[.]

Traducerea [26]

1. În anul 6 mii şi al 8-sutelea
2. şi 20 şi 2 [6822—5509/8 = 1313/14] am făcut (reparat) [?] biserica,
3. cu ajutorul Sfîntului Gheorghe
4. şi al Maicii Domnului şi al tuturor
5. sfinţilor, [întru] ajutorul
6. [şi iertarea] păcatelor cneazului
7. Baleai [Nom. Balea] şi întru ajutorul şi mîntuirea
8. şi iertarea păcatelor
9. popii Naneş
10. şi ale lui Theofil zugravul.

Avînd în vedere vechimea şi unicitatea inscripţiei, socotim util a adăuga aici un indice-glosar complet (toate atestările sînt însoţite de numărul de ordine al rîndurilor; la conjuncţia И adăugăm în paranteze numărul de atestări într-un rînd), în cadrul căruia semnalăm, de asemenea, toate particularităţile grafice, fonetice şi morfologice, în raport cu norma ideală a limbii slave vechi, avînd în vedere că textul aparţine slavonei mediobulgare timpurii (sec. XII—XIV), cu puţine inovaţii faţă de epoca anterioară (sec. IX—XI). După cum se va vedea din referirile la dicţionarele limbii slave vechi şi slavonei, cele mai multe cuvinte sînt atestate încă în textele slave vechi păstrate din secolele X—XI şi numai cîteva sînt incluse în lucrările lexicografice după manuscrise ulterioare [27]. Cuvintele-

[26] Între paranteze drepte, intervenţiile noastre şi traducerea cuvintelor reconstituite.

[27] Iată siglele acestor dicţionare: Hwb. = L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg—Haga, 1955 (cuprinde numai cuvintele atestate în textele slave vechi propriu-zise din secolele X—XI); Lex. = *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. I—III (fasc. 25—31, pînă la cuvîntul ПРѢКРѢПѢКЪ), red. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958—1977 (publicarea continuă; cuprinde toate cuvintele atestate în textele slave vechi, precum şi în cele redactate în epoca respectivă, dar păstrate în copii ulterioare, din secolele XII—XVI). În cîteva cazuri, în care cuvintele nu sînt cuprinse în aceste

Fig. 1. Inscripţia din 1313—1314 (Foto Radu Popa).

https://biblioteca-digitala.ro

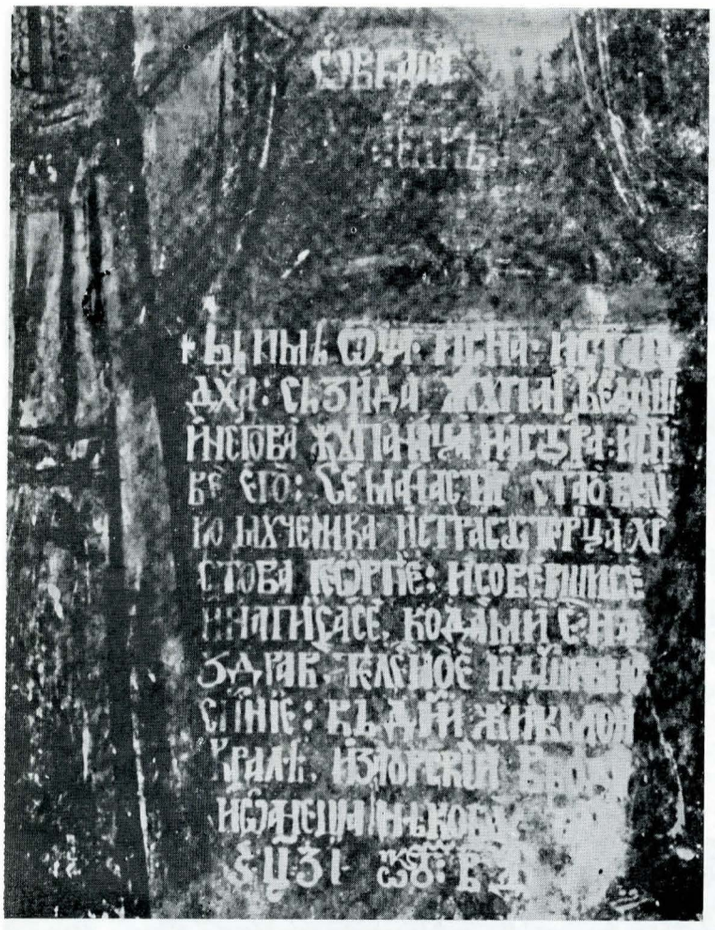

Fig. 2. Inscripţia din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după Radu Popa, 1976).

titlu se reproduc în forma corectă, slavă veche, cum se procedează, de obicei, în astfel de glosare. Evident, cele două nume specifice româneşti nu sînt cunoscute surselor lexicografice slave, astfel că în explicaţiile ce le însoţesc ne vom referi la două lucrări fundamentale de antroponomastică românească [28]. În sfîrşit, particularităţile de grafie, fonetică şi morfologie au fost controlate după două lucrări fundamentale consacrate limbii slave vechi şi mediobulgarei [29].

Glosar

БАЛѢ *NP m.* Balea : БАЛѢИ$_7$ *Dat. sg. rom.* Baleai, identic cu *Dat. sg. slavon*, creat ad-hoc cu -И, după varianta moale a declinării I; nume românesc, derivat de la NP *Bal/Băl* (< adj. *băl* „bălan, blond", cuvînt de origine autohtonă [30]), mai puţin probabil de la subst. *bală* „fiară, urs", în ambele cazuri cu suf. *-ea* (explicaţii acceptate şi de Radu Popa; vezi Constantinescu, XXVIII, LVII, 187—188, 194—195; alte încercări la Paşca, 139, 169) [31].

БОЖИИ, -ИѪ, -ИѤ *adj. pos.* al lui Dumnezeu, al Domnului (Hwb. 14; Lex. I 133) : БЇѪ$_4$ [БОЖИѪ] *fem. Gen. sg., forma scurtă* (-Ѫ în loc de-ІѪ, resp. БОЖИІѪ, e curent încă în textele slave vechi chirilice; Vaillant, 29—30, cf. 120, 131) [32].

.В̃. *num. card.* 2 (Hwb. 148; Lex. I 161) : :В :$_2$.

ВЪ *prep.* în (Hwb. 154; Lex. I 232—237) : ВЪ$_1$.

ВЬСЬ, ВЬСѪ, ВЬСЕ *pron. indef.* tot, toată (Hwb. 152; Lex. I 368—369) : ВЪСѢХЪ$_{4-5}$ *Gen. pl.* (Ъ în loc de Ь, în ВЪСѢХЪ, apare des încă în textele slave vechi; Vaillant, 36).

Г'ЕОРГ'ИИ, -ИѪ *NP masc.* Gheorghe (Hwb. 32; Lex. I 394 : nume de origine greacă, Γεώργιος, scris adesea cu Ѡ, sub influenţa grafiei greceşti, în loc de О, încă în textele slave vechi din sec. XI) : ГЕѠРГИѪ$_{3-4}$ *Gen. sg.* al [sfîntul]lui Gheorghe.

ГРѢХЪ, -А *m.* păcat (Hwb. 31; Lex. I 442—443) : ГРѢХ(О)МЪ$_6$, ГРѢХОМЪ$_{8-9}$ *Dat. pl.* (cu valoare posesivă în construcţia ѠСТАВЄНИЕ ГРѢХОМЪ, în locul genitivului plural; fenomenul se întîlneşte adesea încă în textele slave vechi — Vaillant, 189).

.З̃. *num. card.* 6 (Lex. I 621) : : З :$_1$.

ЗОГРАФЪ, -А *m.* zugrav, pictor (Mikl. 232, cu ex. din sec. XVI; din gr. ζωγράφος) : ЗОГРАФЪ$_{10}$ *Gen. sg.* (-Ѣ în loc de -А, resp. -ѪѢ, după varianta moale a declinării a doua, nu fără influenţa numelui pe care-l determină, ѲЕѠФИЛѢ, cf. genitive ale unor împrumuturi din greacă în slava veche de tipul : ИЗДРАИЛ'ѪѢ — Vaillant, 115; cît priveşte înlocuirea lui -ѪѢ cu -Ѣ în manuscrisele chirilice, fenomenul este semnalat încă în *Foile lui Undolski*, text din sec. XI, chiar în forme de genitiv : ДЕѪѦБРѢ, СЕПТѦБРѢ, ГЛИГОРИѢ, ЇРСТВИѢ, М(Ц)Ѣ[33], devenind aproape curent în textele mediobulgare [34]).

Fig. 3. Tabloul votiv şi inscripţia din 2 octombrie 1408 (Desen reprodus după Szendrei János, 1905).

И *conj.* şi (Hwb. 34; Lex. I 693 — 700) : И 1,2(2 ×), 4(2x) 7(2x), 8,10; [И]$_6$.

.Й̃.СЪТЬНЪ *v.* ОСМОСЪТЬНЪ.

.К̃. *num. card.* 20 (Hwb. 43; Lex. II 1) : :К :$_2$.

---

dicţionare, recurgem la : Mikl. = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865 (cuprinde şi numeroase atestări slavone tîrzii); Srezn. = *Материалы для словаря древнерусского языка*, t. I—III şi *Дополнения*, St. Petersburg, 1893—1912 (reproducere fotomecanică, Moscova, 1958; cuprinde şi numeroase cuvinte slavone).

[28] Constantinescu = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963; Paşca = *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936.

[29] Vaillant = *Manual du vieux slave*, ed. 2, t. I, Paris, 1964 (cea mai detaliată descriere a limbii slave vechi, cu unele referiri la slavonă; t. II, Paris, 1963, cuprinde texte şi glosar); Mircev = K. Mircev, *Историческа граматика на българския, език*, ed. 2, Sofia, 1963 (o bună prezentare a limbii mediobulgare şi a evoluţiei ei ulterioare).

[30] Vezi C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, vol. II, red. resp. I. Coteanu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 328.

[31] Semnalăm aici că *Balea*, cneaz din Ieud, fiul lui Teodor, atestat la începutul secolului al XV-lea, apare în documentele latine medievale (1419) ca *Valentin* (vezi Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 87; Idem, *Consideraţii istorice pe marginea toponimiei vechi maramureşene*, „Revista de istorie", t. 30, 1977, nr. 8, p. 1458 uota 79). Să fie aceasta o atracţie paronimică, *Balea — Valentin*? În tot cazul acest nume apare des în cele trei Ţări Române (cf. I. R. Mircea, *op. cit.* nota 12, p. 67).

[32] Nu se înţelege de ce I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) crede că Б(ОЖ)ИѪ înlocuieşte v. sl. БОЖИѪ.

[33] Vaillant, 116; E. F. Karski, *Листки Ундольского* (1904), în : *Турды по белорусскому и другим славанским языкам*, Moscova, 1962, p. 592, 601.

[34] Mircev, 108, 118—119. Cf. consideraţiile lui I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 68), care conchide : „L'unique explication possible serait l'hypothèse [?] d'un génitif masculin calqué sur la déclinaison palatalisée, de type КОНЬ (gén. КОНѪ), mais avec la graphie -ѣ pour rendre la terminaison -ѪѢ".

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Tabloul votiv şi inscripţia din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după N. Iorga, 1926).

КЪНѦSЬ, -А *m.* cneaz, cnez, jude (Hwb. 49; Lex. II 94—95) : КНꙖО[У]$_6$; *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, în construcţia ГРѣХ(О)МЪ КНꙖО[У]; cf. mai sus, *s.v.* ГРѣХЪ; fără titlă sau aceasta s-a şters; scris cu Ꙗ în loc de **S**, pentru sunetul *dz*, grafie rară, întrucît varianta Ꙗ apare, de regulă, numai pentru redarea cifrei 6 — cf. mai sus . Ꙗ., utilizat ca cifră, în r. 1[35]; scrierea prescurtată nu ne permite să facem consideraţii privind conservarea nazalei anterioare Ѧ).

ЛѢТО, -А *n.* an (Hwb. 51; Lex. II 155—156) : ВЪ Л[ѢТО]$_1$ *Ac. sg.* în anul (abreviere rară, întîlnită însă în documentele slavo-române [36]).

МАТИ, -ЕРЕ *f.* mamă, maică (Hwb. 54; Lex. II 196) : МАТЕРЕ$_4$ *Gen. sg.*

НА *prep.* în, întru (Hwb. 60; Lex. II 276—281) : НА$_7$ [НА]$_5$.

НАНЕШЬ, -А *NP m.* Naneş : НАНЕШОУ$_{9-10}$ *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, în construcţia ГРЪХОМЪ ПОПОУ НАНЕШОУ; cf. mai sus, *s.v.* ГРЪХЪ), nume românesc, derivat de la NP *Nan*, cu sufixul *-eş* (*Nan* ar putea proveni din *Anan* < *Anania*, vezi Constantinescu, LIX, 9, unde se dau şi alte ipoteze; cf. şi Paşca, 142, 286) [37].

ОСМОСЪТЬНЪ,-А,-О *num. ord.* al optsutelea (Mikl. 520, cu ex. din sec. XVI : ОСМОСЪТЬНЫЙ) : :И : СЪТНО$_1$ *n.Ac., forma scurtă* (dispariţia lui Ь, ca şi a lui Ъ, în poziţie neintensă e un fapt obişnuit încă în textele slave vechi din sec. XI; Vaillant, 35—36).

ОСТАВЛѤНИѤ,-ИѤ *n.* lăsare, eliberare, iertare (Hwb. 79; Lex. II 570 : şi ОСТАВЬѤНИѤ, în *Codex Suprasliensis*, sec. XI; dispariţia lui *l* epentetic e consemnată destul de des în textele slave vechi, generalizîndu-se în cele mediobulgare, în interiorul cuvintelor [38]) : ѠСТАВЕНИЕ$_8$, [ѠС(Т)АВЕНИЕ]$_6$ *Ac. sg.* (absenţa iotării lui-Е, resp.-Ѥ, se observă încă în *Evangheliarul lui Sava*, manuscris chirilic din sec. XI; Vaillant, 28; cf. Mircev, 121, I. R. Mircea, *op. cit.*, 67).

ПОМОЩЬ,-И *f.* ajutor (Hwb. 92; Lex. III 155) : ПОМОЩЬ$_7$, ПОМОЩ[Ь]$_5$ *Ac. sg.*; ПОМОЩИѦ$_{2-3}$ *Instr. sg.* („amestecul" nazalelor Ѫ — Ѧ în anumite condiţii fonetice, de ex. înlocuirea lui Ѫ sau ІѪ cu Ѧ după consoane moi, este un fenomen tipic pentru textele mediobulgare, începînd cu secolul XII; Vaillant, 44; Mircev, 101; cf. I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 67).

ПОПЪ,-А *m.* popă, preot (Hwb. 93; Lex. III 171—172) : ПОПОУ$_9$ *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, cf. mai sus, *s.v.* НАНЕШЬ).

ПОЧИНИТИ,-НѢЖ *pf.* a face; a repara (Srezn. II 1326, cu ex. începînd din anul 1396; Mikl. 651, cu ex. din sec. XVII) : ПОЧИ[Н]ЪМЪ$_2$ [?] (Dacă lecţiunea e corectă, aoristul de la acest verb pare a fi format după tipul simplu, asigmatic, de ex. ПАДОМЪ, însă cu Ъ în loc de О; forma normală ar fi fost ПОЧИНИХОМЪ [39]).

СЪПАСЕНИѤ,-ИѤ *n.* mîntuire (Hwb. 130) :

---

[35] Vezi Vaillant, 23.

[36] „Exprimată grafic prin ВЇ〈В ЛѢТО〉", de pe la sfîrşitul sec. al XVI-lea (D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, p. 124, nota 5). De aceea este surprinzătoare afirmaţia lui I. R. Mircea că aceasta este o „abréviation jamais rencontrée jusqu'à présent dans les textes slavons connus... Vu sa singularité, nous croyons ne point nous tromper en l'attribuant soit au rédacteur du texte, soit au peintre. En tout cas, elle est complètement étrangère aux scribes et aux clercs de l'époque, autant qu'aux graveurs sur pierre ou aux peintres épigraphes" (*op. cit.*, p. 66).

[37] Atît *Nan*, cît şi *Naneş* apar des în toate cele trei ţări române (vezi I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 68—69).

[38] Vaillant, 63—64; Mircev, 136—137.

[39] I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 66—67) înclină spre această interpretare, spre deosebire de Radu Popa (*Streisingeorgiu. Ein Zeugnis...*, p. 47, 49), care socoteşte că ar fi o formă de la verbul ПОЧѦТИ (eventual, ПОЧИНАТИ) „a începe".

https://biblioteca-digitala.ro

СПАСЕНІЕ$_7$ *Ac. sg.* (Dispariţia lui **Ъ** în poziţie neintensă este consemnată încă în textele slave vechi din sec. XI; **І** este o simplă variantă grafică a lui **И**, întîlnită şi în textele slave vechi chirilice — Vaillant, 35—36, resp. 28; pentru -**Ѥ** în loc de -**ІѤ** vezi mai sus, *s.v.* ОСТАВЛІѤНІѤ).

СВѦТЪ,-А-О *adj.* sfînt (Hwb. 134): СѶТАГО$_3$ [СВѦТАГО] *Gen. sg., forma lungă contrasă*; СѶТЪХЪ$_5$ [СВѦТЪХЪ] *Gen. pl., forma lungă contrasă* (scrierea prescurtată nu ne permite să facem consideraţii privind păstrarea nazalei **Ѧ**; cele două forme contrase sînt obişnuite încă în slava veche — Vaillant, 120; scrierea cu **Ъ** în loc de **ЪІ** — СѶТЪХЪ în loc de СѶТЪІХЪ — se poate explica pe fondul mai general al trecerii lui **ЪІ** în **И** în mediobulgară şi prin inconsecvenţa redării lui în manuscrise [40]; mai puţin probabil, această scriere reflectă un fenomen dialectal, trecerea lui **ЪІ** în **Ъ** [41]).

ТЪІСѦЦИ,-**Ѧ** *num. card. (f.)* mie (Hwb. 140; varianta occidentală, veche macedoneană: ТЪІСѪЦИ — Vaillant, 159): ТЪСѦЦЕ$_1$ *Ac. pl.* (cu-**Ѧ** final denazalizat în-**Ѥ**, fenomen specific mediobulgar, consemnat în texte începînd din sec. XII, dar mai ales în sec. XIII—XIV — Mircev, 100—101; despre **Ъ** = = **ЪІ** vezi mai sus, *s.v.* СВѦТЪ; de remarcat, de asemenea utilizarea acuzativului pl. în locul genitivului pl. după numeralul ШЕСТЬ, o extindere a construcţiilor ТРИ, ЧЕТЫРИ ТЪІСѦЦІѦ [42]; în fine, arhaismul inscripţiei rezultă din însăşi conservarea acestui lexem, înlocuit ulterior prin ХИЛЇАДА, împrumut de origine greacă [43]).

ЦРЪКЪІ,-ЪВЕ *f.* biserică (Hwb. 16): ЦРѶВЕ$_2$ [ЦРЪКЪВЕ sau ЦРЪКВЕ] *Ac. sg.* (forma de *Gen. Acuz. sg.* ЦРЪКЪВЕ se întîlneşte încă în slava veche, alături de ЦРЪКЪВЬ [44]).

ѲЕОФИЛЪ, - А *NP m.* Theofil (Hwb. 140): ѲЕѼФИЛѢ$_{10}$ *Gen. sg.* (declinat după varianta moale, în care s-au încadrat parţial, în slava veche, numele proprii greceşti indeclinabile în -λ, ca de ex. ИЗДРАИЛЪ, Gen. ИЗДРАИЛ'**Ѣ** [45], de care a fost apropiat şi numele ѲЕОФИЛЪ < gr. Θεόφιλος; despre-**Ѣ** în loc de-**ІѢ** vezi mai sus, *s.v.* ЗОГРАФЪ).

Ѽ**СТАВЕНИЕ** *a.* ОСТАВЛІѤНІѤ.

În concluzie, constatăm că inscripţia conţine 26 de cuvinte, cu 40 de apariţii, cele mai multe o singură dată (20 de cuvinte), 4 cuvinte de 2 ori (ГРѢХЪ, **НА**, Ѽ**СТАВЕНИЕ**, СВѦТЪ), 1 cuvînt de 3 ori (ПОМОЩЬ), iar conjuncţia И de 9 ori (inclusiv de 3 ori pentru formarea unui numeral compus). Dintre cele 26 de cuvinte, 3 numerale cardinale sînt exprimate prin cifre (litere), iar 1 numeral ordinal prin cifră (literă) combinată cu redarea lexicală (toate formează numeralul compus 6822); 4 cuvinte reprezintă nume proprii de persoană: 2 specifice româneşti — numele cneazului *Balea* şi al preotului *Naneş*, iar alte 2 sînt nume calendaristice — cel al sfîntului ostaş *Gheorghe*, patronul bisericii, nu întîmplător ales pentru biserica unei familii de cnezi, care aveau şi atribuţii militare încă din vechime, şi cel al zugravului *Theofil* (probabil, călugăr). Majoritatea cuvintelor (21) sînt atestate încă în textele slave vechi, cu excepţia, evident, a celor 2 nume româneşti, a împrumutului grecesc ЗОГРАФЪ (atestat la Mikl. abia după manuscrise din sec. XVI) a numeralului ordinal ОСМОСЪТЬНЪ (la Mikl. din acelaşi secol) şi a verbului ПОЧИНИТИ (dacă lecţiunea e corectă; atestat la Srezn. de la sfîrşitul sec. XIV).

În genere, cu excepţia acestui din urmă cuvînt deteriorat (drept care lecţiunea este nesigură) şi a dativului БАЛЪВИ, creat ad-hoc şi identic cu forma românească, limba inscripţiei este corectă, într-o slavonă mediobulgară timpurie, apropiată de slava veche, de care n-o despart decît două secole. Într-adevăr, cele mai multe inovaţii fonetice şi morfologice sînt cunoscute încă din textele slave vechi (sec. XI), altele fiind specifice slavonei mediobulgare, începînd din sec. XII: înlocuirea lui **Ѫ** cu **Ѧ** (ПОМОЩИѦ), denazalizarea lui-**Ѧ** în-Е (ТЪСѦЦЕ), utilizarea acuzativului pl. în locul genitivului în construcţia : ѯ : ТЪСѦЦЕ. În fine, din punct de vedere al grafiei, subliniem utilizarea literei ѯ în loc de **Ѕ** (*dz*), în cuvîntul КНѯО[У] abreviere rară, Л (ЛѢТО), întîlnită în textele slavo-române ulterioare, şi mai ales scrierea lui **Ъ** în loc de **ЪІ**, în cuvintele ТЪСѦЦЕ şi СѶТЪХЪ, care trădează un mediu cultural extraslav, mai puţin familiarizat cu întreaga tradiţie a scrierii slavone, şi anume mediul românesc, indicat categoric de cele două nume de persoane, *Balea* şi *Naneş*, predecesori ai familiei de cnezi din Streisîngeorgiu şi din localităţile învecinate, atestată în documentele medievale cu cîteva decenii mai tîrziu (prin 1340—1350) şi în secolul următor [46].

În cadrul acesteia un loc bine determinat şi clar documentat îl ocupă jupanul Chendreş, fiul lui Grigore, menţionat în documente din 1392 (cînd se afla în campania antiturcească, condusă de regele Sigismund de Luxemburg, pe Dunăre) şi 1404 [47], precum şi în inscripţia din 2 octombrie 1408, la care trecem îndată şi în care apare împreună cu soţia sa Nistora şi cu fiii Laţcu şi Vlaicu.

Textul inscripţiei a fost repictat, împreună cu tabloul votiv de pe peretele de vest al navei, în 1743, după cum rezultă dintr-o altă pisanie de pe stîlpul de sud al turnului. Pentru citirea ei am recurs la desenul destul de exact publicat de Szendrei János, în 1905 [48], precum şi la excelenta fotografie reprodusă de Radu Popa [49] (din păcate, însă, incompletă). Dacă reproducerea fotografică anexată comunicării lui N. Iorga este ilizibilă [50], în schimb avem transcrierea şi traducerea sa [51], pe alocuri fantezistă, întrucît la repictare, unele cuvinte, fiind sensibil şterse, au fost deformate iremediabil. Din fotografie (şi din desenul lui Szendrei) rezultă însă clar dispunerea figurilor şi faptul că prima parte a inscripţiei nu este altceva decît explicarea acestora: în centru se află jupanul Chendreş şi soţia sa, jupaniţa Nistora, ţinînd imaginea bisericii în cîte o mînă; în stînga ei se află „jupanul Laţco" (din fotografie pare destul de tînăr, astfel că trebuie socotit drept unul din fii [52]), iar în dreapta lui Chendreş se află al doilea fiu, mai tînăr, Vlaicu (ce nu poartă încă titlul de jupan) [53].

---

[40] I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) subliniază unicitatea acestor exemple, la care se adaugă ТЪСѦЦЕ.

[41] Mircev, 117: în graiuri arhaice din jurul Salonicului.

[42] O anumită simplificare a formelor cazuale la numerale se observă încă în sec. XIII, de ex. în *Evangheliarul de la Vraţa*: ПО ДВА, în loc de ПО ДЬВѢМА (Mircev, 174).

[43] Cel mai vechi exemplu cunoscut este din traducerea *Cronicii lui Manasses* (1344—1345): ХИЛЇАДЪ *Gen. pl.* (ed. I. Bogdan, Bucureşti, 1922, p. 119, 201, 444; Mircev, 173).

[44] Vaillant, 112—114; I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) consideră această formă drept genitiv întrebuinţat greşit în locul acuzativului: „... le complément d'objet direct faisant suite à ce verbe [ПОЧИНЪМЪ], avec la forme génitivale ЦР(ЪКЪ)ВЕ qui remplace l'accusatif normal dans son cas, ЦРЪКЪВЬ ..."

[45] Vaillant, 115.

[46] Vezi arborele genealogic schiţat de Radu Popa în studiul alăturat.

[47] *Ibidem.*

[48] *Op cit.*, p. 39, fig. 9 (cu traducerea în limba maghiară, efectuată de dr. Réthy László; reprodusă de Virgil Vătăşianu, *Vechile biserici...*, p. 29—30).

[49] *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis...*, pl. 2, după p. 38.

[50] *Cea mai veche clitorie...*, pl. II.

[51] *Ibidem*, p. 2.

[52] În acest fel, credem că trebuie completat arborele genealogic întocmit de Radu Popa, în cadrul căruia un alt Laţcu apare ca rudă a lui Chendreş.

[53] Prin citirea la rînd a numelor şi a explicaţiei tabloului votiv, N. Iorga a deformat întrucîtva conţinutul acestei părţi a inscripţiei.

https://biblioteca-digitala.ro

Textul inscripției [54]

РА(Б) БЖЇ(И) ЖѪПА(Н) ЛАЦКО РАБА[55] БЖЇЕ ЖѪ(П)АНИЦА НИСТѠРА[56] КТЇТѠ(Р)[57] ЖѪПА(Н) КЕ(Н)ДРЕШѪ: ~ ПРЕДАЕТЪ[58] МА НАСТИРЬ[59] СФ҃ТОМѪ[60] ГЕѠРГЇЕ[61] РАБ[62] БЖІ(И) ВЛАЙКО СН҃Ь[63] КЕ(Н)ДРЕШ

ⷭ.АЕДЬ[ⷭ.Ц҃ЗЇ][64]
ѠВБАѠ: ЛТВЇ: [ѠКТѠМВРЇА][65]
АЕЛКЬ [В҃. ДН҃Ь.][66]

† ВЬ ИМЪ ѺЦА. И СН҃А. И СТ҃АГО ДХ҃А: СЪЗИДА ЖѪПАН[67] КЕ(Н)ДРЕШ(Ѫ) И ЄГОВА[68] ЖѪПАНИЦА[69] НИСТѠРА[70]:И СН҃О ВЕ ЕГО: СЕ(И) МАНАСТИР[71] СТ҃АГО ВЕЛЇ КОМѪЧЕНИКА И СТРАСТѠТЕР(П)ЦА[72] ХР(И) СТОВА ГЕѠРГЇЕ[73]: И СОВЕРШИ СЕ И НАПИСА СЕ КОДАМИ [?] Е(С) [?][74] НА ЗДРАВ(И)[Е] ТЕЛЕ(С)НОЕ И ДШЄВНО[Е] СП(С)НЇЕ: ВЬ ДН҃И ЖИКМОН(А) КРАЛЪ. И ЗАГОРСКЇИ[(Х)] ВВОД[Ъ] ИѠАНЕША[75] И ЂКОВА:· В Л(Т): С҃Ц҃ЗЇ ѠКТО(М)[76] :В҃ Д(Н): ~

Traducerea

Robul lui Dumnezeu jupan Laţco — Roaba lui Dumnezeu jupaniţa Nistora — Ctitorul jupan Chendreşu închină mănăstirea Sfîntului[1] Gheorghe — Robul lui Dumnezeu Vlaicu, fiul lui Chendreş

[6917 octombrie, ziua 2]

† În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh a zidit jupanul Chendreşu şi jupaniţa sa Nistora şi fiii săi această mănăstire[77] a sfîntului mare mucenic şi ostaş al lui Hristos, Gheorghe; şi s-a săvîrşit şi s-a zugrăvit [.....] pentru sănătatea trupească şi mîntuirea sufletească, în zilele lui Jicmon crai[78] şi ale voievozilor transilvăneni Ioaneş şi Iacov[79], în anul 697 [1408], octombrie, ziua 2.

Noul ctitor, Cîndreş, *„nu era* — subliniază N. Iorga — *un biet cneaz sau jude ţăran. Sabia lui, paloşul, care se da numai prin diplomă regală, şi rareori, era, după sistemul militar al lui Ludovic cel Mare, în apărarea regelui şi a ţării. Rămăsese legat de legea lui cea veche şi împărtăşea cu voievozii de peste munţi cultura slavonă contemporană"* [80]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre strămoşul său Balea, consemnat în inscripţie cu un secol înainte, feudal şi conducător local militar şi administrativ [81], cunoscător, împreună cu preotul Naneş, al slavonei, ca limbă liturgică şi de cultură, introdusă în Transilvania înainte de venirea aici a ungurilor, în secolul XI [82]. *Inscripţia din 1313—1314, împreună cu urmele de litere chirilice, anterioare acestei date, ne apropie documentar de epoca îndepărtată a începuturilor culturii româneşti în limba slavonă, ale cărei baze au fost puse în secolul X, curînd după misiunea fraţilor Constantin-Chiril şi Metodie în Marea Moravie (869—885), cînd ucenicii lor s-au răspîndit în sud-estul Europei — Bulgaria, Serbia, Croaţia şi vechea Dacie* [83].

[54] Coborîm literele suprascrise în rînd, în paranteze rotunde, şi desfacem ligaturile, pe care le menţionăm în fiecare caz în parte. Asupra particularităţilor grafice, fonetice (înnoite pe alocuri, cu prilejul repictării), gramaticale şi lexicale ne propunem să revenim cu alt prilej. [55] Ligatură: АБ. [56] Ligaturi: НИ, ТѠ. [57] Ligatură: ТѠ. [58] Ligatură: ТЪ. [59] Ligatură: ИР. [60] Ligatură: ФТ. [61] Ligatură: ГЇ. [62] Ligatură: АБ. [63] Ligatură: НЬ. [64] Cu excepţia primei litere, care este sigur cifra ⷭ. (6, respectiv 6 mii) celelalte au fost complet deformate: de aceea am notat între paranteze drepte literele ce credem a fi redat anul restaurării, menţionat încă o dată la sfîrşitul celei de-a doua părţi a inscripţiei. [65] La fel, presupunem luna „octombrie". [66] De asemenea, presupunem „ziua 2". Cele 3 rînduri deformate au fost citite de N. Iorga: „СЕДЬ ѠВКАѠ (sic) ЛТИЇ ДЕАКЬ" şi traduse: „moşul lor Litovoi diac" (Pe drept cuvînt, Radu Popa corectează, în studiul alăturat, o parte a lecţiunii, renunţînd la această interpretare şi spunînd că ultimul cuvînt aparţine slaviştilor). [67] Ligatură: АН. [68] Ligatură: ИН. [69] Ligatură: АН. [70] Ligaturi: НИ, ТѠ. [71] Ligaturi: АН, ТИ. [72] Ligatură: ТѠ. [73] Ligatură: ГИ. [74] Două cuvinte deformate. [75] Ligatură: АН. [76] Ligatură: ТО.

[77] Cum bine a observat prof. Virgil Vătăşianu (*Vechile biserici...*, p. 31), denumirea „mănăstire" a putut fi introdusă de zugrav (probabil el însuşi călugăr), care a utilizat anumite formule cunoscute mai ales în astfel de lăcaşuri.

[78] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437), devenit ulterior rege (1410) şi apoi împărat german (1433—1437) şi rege al Boemiei (1420—1437).

[79] Ioan Tamási şi Iacob Lackfi, voievozi ai Transilvaniei (16 oct. 1403—14 dec. 1409).

[80] *Op. cit.*, p. 4.

[81] Vezi consideraţiile lui Radu Popa, în studiul alăturat.

[82] Vezi: Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 95—103; C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, Bucureşti, 1974, p. 196—198.

[83] Vezi studiul nostru introductiv la *Dicţionar al limbii române vechi*, Bucureşti, 1974, p. 12—17.

ABSTRACT

The present article comprises a new transcription and translation of the 1313—1314 inscription discovered by Radu Popa in 1975, in the church of St. George, at Streisîngeorgiu, accompanied by a complete glossary and a commentary on the graphy, phonetics and morphology of this language. Except for a single deteriorated word, the text was well interpreted, proving it had been worded in early middle-Bulgarian Slavonic, very much like the old Slavonic utilized on the territory of ancient Dacia, as liturgical and culture language. The two specific Romanian names, *Balea* and *Naneş* — the founders of the church — as well as certain graphy peculiarities, rather unusual in the tradition of Slavonic writing, represent an additional proof regarding the extra-Slav Romanian cultural milieu in which this inscription was written.

The inscription in the same church is published in an improved transcription and translation compared to the one published by N. Iorga, in 1926; it is dated October 1408, repainted in 1743 (some of the words are irremediably deformed).

https://biblioteca-digitala.ro